

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Megjegyzések négy Győr környéki település történeti helyneveihez. Közleményemben négy Győr környéki település: Nyúl, Écs, Pannonhalma, Ravaszd területéről vett néhány történeti helység- és határresznévnek a korábban mások által közzétett névmagyarázatait vizsgálom. Hozzájuk fűzöm a magam hol kiegészítést jelentő, hol figyelemfelhívó, illetőleg egyéb megközelítést, levezetést javasló, esetleg az ismertet cáfoló vagy megerősítő megjegyzéseit. A vizsgálódáshoz olyan neveket választottam, amelyek esetében szükséges tekintetbe venni azokat a sajátos történelmi és földrajzi tényezőket, amelyekre a helyi kutató jobban figyel, és amelyek felhasználása, értelmezésbe történő bevonása nélkül megcsontosodhatnak közkeletű etimológiák is, holott talán felülvizsgálandók lennének.

Alsok 'helység Győrtől délkeletre, a mai Pannonhalma város elődje' [1229: *Olsuc*: VárReg. 297.; 1237–40: PRT. 1: 775]. A nevet a FNESz. – talán a felette kiépült, nevében korrelációra utaló *Felsok*-ra tekintettel – 'alsó falu'-ként értelmezi (2: 314); ezt a BÉNYEI–PETHŐ-féle elemzés (Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése. Debrecen, 1998. 17) GYÖRFFY GYÖRGY 'váralja-vásárhely' értelmezésére alapozva (TörtFöldr. 2: 634) akként konkretizálja, hogy a névben az *al* bővítmény a monostor alatti elhelyezkedésre utal. Közülük a FNESz. megközelítését vitathatónak tartom, hiszen a települést legkorábban csak 1334-ben említik *villa*-ként, addig kizárólag *prédium*-ként szerepel; a határain belül elhelyezkedő *Felsok*-ról pedig csak több mint kétszáz évvel későbből van tudomásunk (1453: PRT. 3: 527). A XIII. sz. első felében talán ha a kezdeteiről beszélhetünk a *prédiumon* élők státuszbeli differenciálódásának, a belőle eredő kirajzásnak; a falukezdemény ekkor még aligha képezhette alapját *Alsok* korrelációs jellegű elnevezésének. Ha tehát nincs „felső falu”, nincsen „alsó” se, a név előtagja így más jelentésűnek minősül, mint ahogy a jelentésváltozásokon átment *sok* utótag is. – A másik megközelítésben GYÖRFFY utal ugyan a „váralja-vásárhely”-lyel a település egyik részének lehetséges elnevezésére, de ez előlegezésnek tűnik, és csak megszorítással vehető igaznak, hiszen a monostor várjellege a tatárjárás után lesz szembeötlő, Váralja pedig majd a XVIII. sz.-ban települ be. Vásárjogot is valamivel később, 1271-ben kap a helység, akkor is úgy, hogy a cím az övé, de a jog az apátságé.

A név elemeit illetően joggal vetődik föl mind az *al*, mind a *sok* helyhez és időhöz kötött jelentése: TESz.: *al* 'valami alá tartozó területrés'; ÚMTsz.: *alj* 'valaminek az alsó része'; a *sok*-hoz pedig vö. TESz. 3: 569: „Eredeti jelentése 'sűrű' lehetett. Korai helynévi összetételeiben ez a jelentésárnyalata még élhetett.” Ezek hasznosításához segítségül jöhet még az alábbi kitekintés is.

A címszó változataként számon tartja, de átigazított, népetimológiai alaknak minősíti az irodalom az 1323-as écsi határjárásban megörökített *Olsousokoro*-t (HazOkm. 1: 123–5). Ettől eltérően ezt az egyszeri alakot vélhetjük fordításnak is az immár száz évvel későbbi szóhasználatához igazodva, amikor az *al* korábbi 'alj' jelentése már 'alsó' tartalommal is járatos, a régi *sok* elemet pedig a forrás a vele azonosíthatónak vélt formájában, a *Sokoró*-ban adja vissza (vö. CSANKI 3: 543: *Erdeusokoro*). – Párhuzamos példának pedig idézhetjük a szomszédos Nyúlról, a mai pannonhalmi határ közelében fekvő, pontosan lokalizálható és azonosítható, szerkezeti felépítésében is hasonló 1368: *Sehsokuro* (ma *Kis-hegy alja*) dűlőnevet. Elemzésünk nyomán tehát *Alsok*ot úgy tekinthetjük, mint a mai pannonhalmi Kis-

hegy vagy Fenyves lábánál – semmint a monostor alatt meghúzódó – lassan faluvá fejlődő akkori szolgáltónépi lakóhelyet.

Keresztes (?) ’elpusztult falu neve, amely korabeli iratokban csak latin nyelven fordul elő’ [1261/1411: *villa Cruciferorum*: DI. 521, HOKl. 40]. Azt, hogy magyar nevét GYÖRFFY helyesen adja meg, és a nyúli határban való elhelyezkedését is pontosan jelzi (i. m. 2: 605), igazolhatja a XIX. sz.-i *Keresztesi dűlő* helynév (A Győri járás földrajzi nevei. Közéteszi: ÁBRAHÁM IMRE – UNTI MÁRIA. Győr, 2009. 139). Ama megjegyzését pedig, hogy „többek feltevése szerint a győri johanniták faluja”, támogatja CZECH JÁNOS jegyzete: „*vulgo János pap országa*” (FEHÉR IPOLY szerk., Győr megye és város egyetemes leírása. Bp., 1874. 475). Egyébként a terület szélső, ma már elhatárolt részét az 1907–8-as kataszteri térkép *János dombi és vasútra dűlő* helynévvel jelzi (A Győri járás földrajzi nevei 140). Részben ezek az azonosítások segítik behatárolni az 1261-es ugyanazon birtokleírásban szereplő *Fyrrestel-ukarra* (GYÖRFFY 2: 581) nevű helyet, amelyik a felsorolásban a keresztesek földjével határos. Nevét bizvást értelmezhetjük *Fürjestelek*-ként, hiszen általa az ugyanott található XIX. sz.-i *Füzeletek* és a XX. sz.-i *Tüzeletek* névrekonstruációját hajtjuk végre.

Nyúl ’helység Győr-Moson-Sopron megyében Győrtől dél-délkeletre’ [1086: *Nulu*: PRT. 8: 269]. A helységnév KISS LAJOS megfogalmazását idézve „a m. *nyúl* állatnévből keletkezett, talán szn.-i áttétellel” (FNESz.). Ez az állatnévi eredetet hangsúlyozó és a korábbi személynévit felülíró nézet, mely megjelent már BÁRCZI GÉZÁNÁL (A magyar szókincs eredete. Tankönyvkiadó, Bp., 1958. 153), nem vitatja el utóbbi lehetséges közvetett szerepét a helységnév létrejöttében, de nem foglal állást a személy társadalmi hovatartozásának kérdésében. Így válik el attól a történeti szemlélettől, amelyik kizárólag birtokost látott a név viselőjében. Annak az állításnak volt ugyan bizonyos alapja, hiszen például a szomszédos *Écs* esetében ez helytállónak vehető; de az ottani viszonyok analógiájára Nyúlon a *Potyond* dűlőnév válhatott volna helységnévvé. Csakhogy nem vált, ezért a birtokrészt kapott bakonybéli apátság az elnyert területre rögzíthette akár már 1037 táján a *Nuul* nevet (PRT. 8: 586). Ezt GYÖRFFY – a közös oklevél okán – *Kajár* tárgyalásánál fejt ki (i. m. 603).

Az állatnévről személynévre történő váltásnak, majd abból a helységnévvé válásnak a módját – azt is BÁRCZI nyomán (i. m. 134) – a viszonylag újabb névtani megközelítések (KÁZMÉR, CsnSz.; MNyT. 1993; KISS LAJOS, Korai magyar helységnév típusok; in: Honfoglalás és nyelvészet. Szerk. KOVÁCS LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Balassi Kiadó, Bp., 1997. 180); HAJDÚ MIHÁLY, Családnevek enciklopédiája. Tinta Kiadó, Bp., 2010; HOFFMANN ISTVÁN, Helynevek nyelvi elemzése. 2. kiad. Tinta, Bp., 1993. 111–6) teszik igazolhatóvá és velük a történeti valóságot is elfogadhatóvá, miszerint az állatnév metaforikus vagy szimbolikus átvitelével lesz személynévvé, majd gyűjtőnévként, illetve a jelentés kiterjesztésével helységnévvé.

A tétel, amely kilendíti hosszabb stagnálásából a helységnév konszenzusos etimológiáját, úgy szólhat, hogy a *nyúl* állatnév tkp. ’nyulász’ jelentésben a győri vár szolgáltónépe valamely tagjának a személyneve, egyben a nomádnak nevezett helynévalkotás alapján lakóhelyének területi neve volt, majd pedig idővel a *villa Nulu* névadója. Gondolatmenetünk alátámasztását pedig a következő tények jelentik:

a) *Sokoró* helyi löszpartjai az üregi nyulak (*Oryctolagus cuniculus*) élőhelyei lehetnek (I. KORDOS LÁSZLÓ, Évezredek bizonyítékai. Az üregi nyúl: Magyar Vadászlap. 2006. április. Letöltés 2010. január).

b) A terület királyi kézben maradt részének *Nyulfyl* (PRT. 8: 358 'nyüüreg') neve vall a honos állatokról; a névadás ezen módja látható a szomszédos *Egese* (< ?*Ekecse*) vélhetően 'szántó szolga foglalkozásneve, majd területnév' és talán a *Cinege* 'madarász', ill. 'ilyen nevű völgyút és környéke' nevekben is. A helységnév állatnévi eredetét igazoljuk egyébként akkor is, ha *Nyulfyl*-ből ellipszissel keletkezettnek vesszük, l. *in villis Nyul et Nyulfyl vocatis* (uo. 369, vö. BÉNYEI–PETHŐ i. m. 103).

Packalló 'benyíló völgy Pannonhalma és Ravazd határán a győr–veszprémi út fölött forrással és gazdag római kori régészeti leletanyaggal' [1790 k.: *Baczkáló Thál*: Főapátsági Lt.térk. XIV/14; 1801: *Podszkallu (Podsz Kala) Gestrippe*: uo. V/6; 1852: *Patzkalo*: uo. VII/1]. A név korábbi értelmezését RÉCSEY VIKTOR bencés könyvtáros és régéztől ismerjük, aki azt az 1801-es térképi adat alapján szláv elnevezésre vezeti vissza, és természetes névre valló 'szikla alatti hely, hegyalja' jelentéssel adja meg (Pannonia római község maradványai Pannonhalma tövében. Arch. Ért. XVII. (1899) 193–204), holott a Pannonhalmi-dombságot a pannóniai agyagos és homokos rétegek váltakozása jellemzi.

Ezért is élhetünk ettől az értelmezéstől eltérően más, mégpedig mesterséges névre alapozó megközelítéssel is. Kiindulópontunk az lehet, hogy a régen fölötté húzódtott erdő, illetve a nevében szereplő személy: *Packó* (1524: „*Paczkó* nevű erdejüket s az erdő alatt észak felől húzódo völgyet...” [PRT. 3: 232]; KÁZMÉR MIKLÓS (i. m.) a becéző *Pac* alakjával hozhatta létre a hozzá csatlakozó berek összetett földrajzi nevét: *Packalló*. Az így alakult kéttagú név utótagja építménynév: *kalló* 'kallómalom', l. TESz.; hasonló elnevezés *Nyúlon* a *Pytkallo*, ahol szintén egy korabeli becézett személynév: *Pitthy* (< *István*) áll az építménynév előtt (vö. BÁRCZI i. m. 161). A kallózás mindkét esetben a helyszínen fakadó forráshoz kapcsolódik.

Rabuca ~ Rábca 'Écs határában említett hely' [1323: *ad 2m-s iuxta caput Rabucha*: GYÖRFFY i. m. 586]. A név értelmezéséről a következők olvashatók: „Téves megnevezés lehet, a Győrnél a Dunába ömlő folyón kívül a környéken nem ismerünk hasonló nevű vizet.” (HA 2: 80). Más eredményre jutunk, ha a következőkben a nevet környezetének egy másik víznevével együtt vizsgáljuk. Abból indulunk ki, hogy KISS LAJOS szerint a víznév-ként használt ókori eredetű tövet rejtő *Rabucha* szláv közvetítéssel kerülhetett nyelvünkbe, és a víz sötétvörös, barnás színére utal (l. FNESz. *Rába*). Az adat lelőhelyét jelentő határjárás követésével a forrást a Sokoró gerince alá helyezhetjük, és létezését egybevetethetjük a hegy lábánál fakadó *Béla-kút*, a föltehetően vele azonosítható középkori *Sabaria* forrás létével és nevével. A magyar név ugyanis lehet népetimológiai alakítás, és visszavezethetőnek tűnik egy szláv *Belá* elemű névre, ami viszont 'fehér forrás'-ra utal (vö. FNESz. *Bélapataka*). Ezek alapján – az egyidejű, a régióban nem szokatlan szláv nyelvi származékokra is tekintettel – a két víznév korrelációban volna egymással.

Ravazd 'helység Pannonhalmától délnyugatra' [1093: *Ruozi*: PRT. 1: 591; 1138: *Ruos*: MNy. 1956: 204]. Elemzések: „Pusztaszemélynévből keletkezett magyar névadással...” (FNESz. ua.); „Személynévi eredetű.” (BÉNYEI–PETHŐ i. m. 45). Az első állásfoglalás valószínűtlennek tartja a pusztaszemélynévi eredetet, a szerzőpáros pedig – pontatlan lejegyzésnek tartva – nem fogadja el bizonyítékul a *Ruos ~ Roz* alakot. Mivel azonban ezt az alakot a TESz. hitelesnek és a *róka* előzményének tekinti (l. uo. *ravasz* alatt) – én pedig *Nyúl* esetével (l. fönt) párhuzamba állítva az itteni névalakulást –, immár a korábbinál (l. ÁBRAHÁM, Művelődéstörténeti tanulságok Pannonhalma és környéke helyneveiben. In: BALOGH

LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk., Névtudomány és művelődéstörténet. MNyTK. 183. 1989. 62) is biztosabban vezetem vissza állatnévre a *Ravazd* községnevet.

Sokoró 'dombvidék Győrtől délre a Kisalföld peremén' [1237–40: *silvas, colles, valles et nemora, que vulgo dicuntur Sacorov*: PRT. 1: 772]. Elemzés, illetve azonosítás: „a R. *sokorú* 'tekerős' mn. ... földrajzi névvé vált.” (FNESz.); „*Sokoró* egyrészt a Pannonhalma körüli domság neve volt, másrészt időlegesen egy-egy falu neve” (GYÖRFFY i. m. 623), sőt – mint ugyanó folytatja – az elkülönült domboké, de a vonulatok egy-egy szakaszáé is: *Barát-, Erdő-, Nyalka-, Pázmán-, Sehsokoró* (a szerző értelmezésében 'Domb- v. Hegyalja').

Mindez csak akkor magyarázható kielégítően, ha figyelembe vesszük a TESz. okfejtését: „Az egykori **sugor* ige meglétére következtethetünk a régi *Sukoro*-féle helynevek (először 1210: *Sucorou*: PRT. 1: 619) ... alapján; ezekben az adatokban 'domborulás...' jelentésárnyalat dominál” (l. uo. *zsugorodik*).

ÁBRAHÁM IMRE